

Granice swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci w prawie polskim

Przejdź do produktu na **ksiegarnia.beck.pl**

Wstęp

System prawny, rozumiany jako uporządkowany zbiór norm prawnych, funkcjonuje w określonej, przestrzennej i czasowej rzeczywistości społecznej. Związek prawa z konkretną społeczną rzeczywistością przejawia się w tym, że odbija ono panujące w społeczeństwie idee i wartości, będąc tym samym jednym z nośników panującej w społeczeństwie kultury. Z drugiej strony, prawo jest narzędziem, za pomocą którego tworzy się wartości społeczne, promując wśród społeczeństwa określone postawy, a zniechęcając do innych aktywności. Spojrzenie na prawo jako na przejaw, a jednocześnie narzędzie tworzenia panujących w społeczeństwie idei i wartości, stawia wymóg jego zakotwiczenia w panujących realiach społecznych. Prawo nie może istnieć w oderwaniu od tych realiów, mimowolnie od nich abstrahując bądź celowo je ignorując. Truizmem jest bowiem stwierdzenie, że tworzy się je dla ludzi.

Realia społeczne są zmienne. Zmieniają się międzyludzkie stosunki majątkowe, struktura majątkowa społeczeństwa, uwarunkowania ekonomiczne, zmienne są także panujące wśród większości społeczeństwa wartości oraz struktura rodziny i stosunki rodzinne. Zmiany te są wyjątkowo istotne dla prawa spadkowego, które w szczególnie sposób ogniskuje w sobie majątkowy aspekt życia człowieka i osobisty wymiar jego relacji z innymi ludźmi, stanowiąc swoiste spoiwo łączące doczesność z duchowością. Instytucje prawne, w tym instytucje prawa spadkowego, ukształtowane w konkretnym momencie panowania określonych realiów społecznych, mogą nie przystawać do zmieniającej się rzeczywistości, w której funkcjonują. Taki stan rzeczy nie jest oczywiście pożądany.

Najważniejszą zasadą prawa spadkowego we współczesnych porządkach prawnych jest zasada swobody testowania, czy też – ujmując rzecz nieco szerzej – zasada swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci. Analiza rozwoju swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci ukazuje rozmaite funkcje, jakie pełniła ona przed wiekami, i jakie pełni obecnie. Z perspektywy ostateczności immanentnie wiążącej się ze śmiercią swoboda ta stanowi najistotniejszy kompleks wolności przysługujących człowiekowi. Mimo doniosłości tej zasady dla filozofii prawa spadkowego, determinującej jego kształt, w polskiej literaturze doczekała się ona tylko jednej monografii – książki M. Niedośpiąła „Swoboda testowania” z 2003 r. Przegląd wypowiedzi doktryny pozwala zauważyć, że precyzyjne ustalenie zakresu swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci budzi wiele wątpliwości i nadal oczekuje na jednoznaczne wyjaśnienie. Istnieje kilka prac poświęconych poszczególnym instytucjom ograniczającym swobodę rozrządzania majątkiem *mortis causa*, jednak brak jest kompleksowego opracowania granic tej swobody w prawie polskim. Niniejsza monografia stanowi próbę

uzupełnienia tej luki. Doniosła waga swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci, jaką ma ona dla każdego człowieka, powoduje bowiem, że nie sposób przecenić znaczenia jej granic. Stąd też, w ocenie autorki, w pełni zasługują one na kompleksowe opracowanie.

Celem niniejszej pracy jest precyzyjne oznaczenie granic swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci, zbadanie ich *ratio legis*, a także próba znalezienia odpowiedzi na pytanie o aktualność ich celów i funkcji, w tym o adekwatność poszczególnych instytucji ograniczających swobodę rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci do współczesnych realiów społecznych. Analiza granic swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci w wyżej przedstawionym ujęciu dokonywana jest w ramach prawa polskiego i ogranicza się ściśle do instytucji prawa spadkowego. Świadomie pominięto – w ramach niniejszej publikacji – rozważania dotyczące czynności prawnych pełniących funkcje zbliżone do rozrządzeń na wypadek śmierci (a w opinii niektórych nawet zawierających takie rozrządzenia), ale usytuowanych poza prawem spadkowym, takich jak m.in. dyspozycja wkładem na wypadek śmierci, tzw. zapis bankowy (art. 56 PrBank), dyspozycja wkładem członkowskim i oszczędnościami na wypadek śmierci (art. 14 ust. 1 pkt 2 SpKasyU), czy dyspozycja sumą ubezpieczenia na wypadek śmierci (art. 831 § 1 KC). Charakter tych instytucji jest bowiem sporny, a ich niejednoznaczny status powoduje istnienie wątpliwości co do ich przynależności do prawa spadkowego. Bez wątpienia zasługują one na odrębne opracowanie. Ich uwzględnienie w ramach niniejszej publikacji powodowałoby bowiem nadmierny rozrost przedmiotu analizy oraz wymagałoby uprzedniego rozstrzygnięcia kwestii niezwiązanych z celem monografii i wykraczających poza poruszaną tu tematykę. Pominięto również rozważania dotyczące darowizny na wypadek śmierci, opierając się na założeniu przyświecającemu SN w uchwale z 13.12.2013 r.¹, że jest to czynność prawna *inter vivos*, a nie *mortis causa*. Tym samym nie zawiera ona rozrządzenia na wypadek śmierci, a zatem nie mieści się w ramach niniejszej publikacji.

Dla realizacji wyżej postawionych celów punktem wyjścia jest analiza pojęcia swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci, zakresu jej ochrony konstytucyjnej oraz jej uzasadnienia (aksjologicznych podstaw i funkcji), czemu poświęcona została pierwsza część monografii. Pozwoliło to na precyzyjne zakreślenie granic swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci, a tym samym na ustalenie, które instytucje prawne traktowane mogą być jako ograniczenie tej swobody. Zaproponowane zostało ujęcie swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci jako kompleksu wolności przysługujących spadkodawcy. Zbadanie konstytucyjnych podstaw swobody rozrządzania majątkiem *mortis causa* umożliwiło analizę konstytucyjności poszczególnych instytucji, stanowiących jej ograniczenie. Z kolei przegląd aksjologicznych podstaw swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci i pełnionych przez nią funkcji jest przydatny dla ustalenia ewentualnej sprzeczności (lub zgodności) celów i funk-

¹ Uchw. SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, OSNC 2014, Nr 10, poz. 98.

cji ograniczeń swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci z uzasadnieniem legitymizującym współcześnie ją samą.

W drugiej części monografii omówiono ograniczenia swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci. Poszczególne rozdziały obejmują analizę ograniczeń każdej z wolności, składającej się na swobodę rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci. W ramach rozdziałów wyodrębnione zostały podrozdziały, które dotyczą poszczególnych instytucji ograniczających swobodę rozrządzania majątkiem *mortis causa*, a w ramach podrozdziałów – mniejsze jednostki redakcyjne, poświęcone poszczególnym zagadnieniom związanym z tymi instytucjami. Ostatni rozdział poświęcony został wpływowi regulacji rozp. (UE) 650/2012 dotyczących prawa właściwego dla dziedziczenia na realizację wartości, którym służy swoboda rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci. Monografię zamyka zwięzłe podsumowanie zawierające wnioski z przeprowadzonych badań.

W pracy zastosowano metodę formalno-dogmatyczną z elementami metody komparatystycznej i historycznoprawnej, co uzasadnione jest opisanymi powyżej celami monografii. Metoda formalno-dogmatyczna posłużyła do analizy przepisów prawa oraz wypowiedzi doktryny i orzecznictwa. Analiza prawnoporównawcza pozwoliła lepiej uwypuklić funkcje poszczególnych ograniczeń swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci, w szczególności w tych przypadkach, w których dane instytucje realizujące swobodę rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci w prawie polskim nie występują. Uwagi prawnoporównawcze odnoszą się głównie, choć nie jedynie, do prawa niemieckiego i bazują na brzmieniu przepisów BGB oraz wypowiedziach orzecznictwa i doktryny niemieckiej. Jest to uzasadnione kulturową bliskością obu systemów prawa spadkowego i zasadniczym podobieństwem niektórych instytucji niemieckiego prawa spadkowego do instytucji występujących w polskim prawie spadkowym. W monografii znajdują się też odwołania do innych systemów prawnych i wypowiedzi przedstawicieli nauki prawa innych państw bądź regionów autonomicznych, w których obowiązują odrębne od ogólnokrajowych systemy prawa spadkowego². Odwołania takie czynione są wtedy, kiedy w danym systemie prawnym funkcjonują takie instytucje prawa spadkowego, które w prawie polskim nie występują, tam zaś pełnią w ra-

² Do takich regionów autonomicznych należy na przykład Katalonia, w której obowiązuje prawo spadkowe odrębne od prawa spadkowego hiszpańskiego. Oprócz Katalonii własne systemy prawa spadkowego mają następujące wspólnoty autonomiczne Hiszpanii: Aragonia, Nawarra, Galicja, Kraj Basków i Baleary, przy czym w przypadku Katalonii i Balearów daje się zauważyć silne zakorzenienie obowiązujących tam systemów prawa spadkowego w prawie rzymskim (zob. *P. del Pozo Carrascosa, A. Vaquer Aloy, E. Bosch Capdevila*, *Derecho civil de Cataluña*, s. 19). Z uwagi na ten właśnie związek z prawem rzymskim (a co za tym idzie – kulturową bliskość z polskim prawem spadkowym) oraz na fakt, że wśród wypowiedzi doktryny katalońskiej nierzadko spotkać można inspirujące analizy i poglądy, mogące z powodzeniem stanowić przyczynek do dyskusji nad pożądanym kształtem przyszłego polskiego prawa spadkowego, w niniejszej monografii – tam, gdzie okazało się to przydatne – rozważania skoncentrowane zostały na systemie prawa spadkowego Katalonii.

mach prawa spadkowego istotną rolę. Metoda historycznoprawna pozwoliła na lepsze uwypuklenie kontekstu wprowadzenia poszczególnych rozwiązań prawnosпадkowych, w tym historycznych uwarunkowań, w których nastąpiło takie a nie inne ukształtowanie granic swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci. Analiza uwarunkowań społecznych i ekonomicznych, w jakich funkcjonuje dziś prawo spadkowe, została ograniczona do uwag o charakterze formalnym.

Zasadnicze rozważania poprzedzone muszą zostać uwagą o charakterze terminologicznym, dotyczącą stosowania pojęcia spadkodawcy. Z perspektywy puryzmu językowego pojęcie to powinno odnosić się jedynie do osoby nieżyjącej, jako że dosłownie oznacza ono tego, kto daje spadek, zaś majątek osoby fizycznej staje się spadkiem dopiero z chwilą jej śmierci. Za życia osoba fizyczna nie powinna być wobec tego określana jako spadkodawca, skoro spadek jeszcze wtedy nie istnieje. W KC ustawodawca używa jednak tego pojęcia nie tylko na określenie zmarłego, lecz także na określenie osoby żyjącej, która reguluje stosunki majątkowe na wypadek śmierci (np. odwołuje testament – art. 943 KC). Osoba taka powinna być właściwie określana mianem przyszłego spadkodawcy³. Mając jednak na względzie, że terminologia zastosowana w KC przyjęła się i tradycyjnie pojęcie spadkodawcy używane jest także na określenie osoby żyjącej w kontekście rozważań prawnosпадkowych, w niniejszej publikacji posłużono się tym pojęciem również w odniesieniu do osób żyjących. Dodatkowym uzasadnieniem operowania nim w ten sposób jest fakt, że nie da się go zastąpić słowem „testator” (ten, kto sporządza testament), bowiem monografia obejmuje swoim zakresem nie tylko wolność sporządzania testamentu, lecz także wolność dokonywania innych typów czynności prawnych zawierających rozrządzenia *mortis causa*.

Niniejsza monografia jest poprawioną i zaktualizowaną wersją rozprawy doktorskiej obronionej 22.3.2021 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autorka pragnie w tym miejscu złożyć najszczersze podziękowania Promotorowi rozprawy, prof. dr. hab. *Fryderykowi Zollowi*, za opiekę naukową, wsparcie i nieustanną inspirację w toku pisania pracy. Autorka wyraża swą wdzięczność również Recenzentom rozprawy: dr hab. *Magdalenie Olczyk*, prof. ALK oraz dr. hab. *Wojciechowi Klycie*, prof. UŚ za życzliwość oraz szereg cennych uwag i wskazówek, które pozwoliły udoskonalić pracę.

Podziękowania autorka składa także Kancelarii „Kubas, Kos, Gałkowski – Adwokaci sp.p.” sp.j. za finansowe wsparcie publikacji.

W sposób szczególny wyraży wdzięczności autorka kieruje wobec swoich Najbliższych – swojej Mamy i swojego Ukochanego, za bezustanne wsparcie, wiarę w nią, cierpliwość i wyrozumiałość, bez których praca ta nigdy by nie powstała. Im właśnie dedykuje tę książkę.

³ Ustawodawca używa zresztą tego pojęcia w art. 1048 KC na określenie osoby zawierającej umowę zrzeczenia się dziedziczenia.

Przejdź do księgarni →

ksiegarnia.beck.pl